

EPISTEMOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTEGRATSIYALASHGAN MASHG'ULOTLAR TASHKIL ETISH

Satimboyeva Xurshidaxon Anvarjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

“University of economics and pedagogy”NOTM, katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada epistemologik yondashuv asosida Integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish va uning mohiyati, bo'lajak pedagoglar uchun integral ta'limning zaruriyati, Integratsiyalashgan mashg'ulotlar – oliy ta'lim talabalalarini tarbiyalashning muhim omili ekanligi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, pedagogik tizim, integrativ yondashuv, integrallashgan ta'lim, integratsiyalashgan mashg'ulot, zamonaviy ta'lim paradigmasi, zamonaviy ta'lim, an'naviy mashg'ulot, shaxsiy-ijodiy yondashuv.*

KIRISH

Bugun ta'lim jarayonini bir nuqtaga birlashtirib, yagona jarayon asosiga jamlayotgan integratsiya nazariyasi dastlab falsafiy nazariya sifatida paydo bo'lgan. Ammo, nazariyaga aylanishdan oldin, umumlashtirilgan bilimlar tizimi qiyin yo'lni bosib o'tdi. Insoniyat tarixida tabiat va jamiyat hayotini kuzatish natijasida olingan dastlabki bilimlar empirik edi. Ammo vaqt o'tdi, asrlar davomida to'plangan barcha bilimlarni tizimlashtirish jarayoni boshlandi va shu tariqa insonning tabiat, jamiyat va o'zi haqidagi barcha bilimlarini unga kira oladigan darajada birlashtiradigan falsafa paydo bo'ldi. To'plangan ilmiy bilimlar hajmi odatdagi doiradan chiqib keta boshlaganida, ma'lum fanlarning falsafadan «tarqalishi» jarayoni boshlandi, ya'ni fanlarni tabaqalashtirish jarayoni boshlandi.

Integratsiya muammosiga qiziqish hozirgi davrda ilmiy va texnikaviy taraqqiyotning jadallashishi, fan, ta'lim, siyosat, ishlab chiqarish, texnologiya va iqtisodiyotni rivojlantirishda integrativ funktsiyalarning kuchayishi tufayli o'sib bordi.

“Integratsiya” tushunchasi bugungi kunda fan, ta'lim, ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi. Ushbu kontseptsianing so'zma-so'z ma'nosi (lotincha – to'ldirish, tiklash) muayyan jarayonlar, faoliyat turlarini birlashtirish, jamlashdir. Bundan kelib chiqadiki, keng ma'nosida yaxlitlikni shakllantirish jarayoni tushuniladi.

Aynan mazkur jarayonni asoslashga va amaliyotga tadbiq qilishga xizmat qiluvchi shunday tushuncha borki, biz ta'lim jarayonida to'plangan axborot va ma'lumotlarimizni amaliyotga tatbiq etishimiz uchun xizmat qiladi, bu tushuncha epistemologiya deya nomlanadi.

“Integratsiya” atamasi ilmiy atama sifatida iste'molda keng qo'llanilmoqda. Biroq, qator mualliflar bu bilan birlashtiruvchi jarayonlar va tendentsiyalarning juda keng doirasini nazarda tutib, ushbu so'zga bir qator lug'atlar va entsiklopediyalarda qayd etilgan turli semantik ta'riflarni berishadi.

Epistemologiya esa bilimlarni o'rganuvchi fan. U bilim, bilishning zarur va etarli shartlari nimalardan iboratligi, manbalari nima ekanligi, tuzilishi va chegaralari qandayligi o'rganadi.

Kengroq ma'noda epistemologiya ma'lum ta'lim sohalarida bilimlarni yaratish, tarqatish, asoslash masalalari bilan shug'ullanadi.

“Integratsiya” tushunchasi mazkur mavzuda tezaurusi sifatida kiritilgan va tizimning alohida tarkibiy qismlari va ushbu holatni belgilaydigan jarayon o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglatadi. Tizimlar nazariyasi o'zining rivojlanishini yaqinda paydo bo'lgan integratsiya nazariyasida va aniq fanlarda, shu jumladan pedagogikada amalga oshirishda topdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Integratsiya” tushunchasi turli xil tizimlar va integratsiyalashgan yondashuvlarda ishlaydi. Tizimli yondashuv doirasida, bizning fikrimizcha, integratsiya deganda boshqalar bilan bir qatorda, tizimning shakllanishiga, uning rivojlanishi va yaxshilanishiga olib keladigan jarayon tushuniladi.

Epistemologiya mohiyatan real (haqiqiy, ishonchli) o'rganilgan bilimlar haqidagi fandir. Ya'ni, shunday bilimlar bor va bu bilimlar falsafiy nuqtai nazardan, ishonchli va dolzarblik ko'zi bilan o'rganiladi.

Epistemologiya birinchidan, biz turli mavzular bo'yicha bilimlarni qanday olishimizni, bizning bilimlarimiz chegaralarini va bizning bilimlarimiz qanchalik ishonchli yoki ishonchsiz ekanligini o'rganadigan falsafaning bir tarmog'idir.

Integratsiya so'zi lug'atlarda turlicha talqin qilinib, u lotincha “integratio” – jamlash, umumlashtirish, “integer”, yaxlit tushuncha ma'nosini bildiradi.²⁵ Integratsiya tushunchasi birinchi bo'lib, XVIII asrning 20-yillarida ingliz olimi G.Spenser tomonidan ta'lim jarayoniga kiritilgan.

U “Integratsiya” so'zini ikkita tushunchaga ega ekanligini isbotlab bergan:

1. Tizim, organizmning alohida qism va vazifalarining o'zaro bog'liqlik holatini va shu holatga olib boruvchi jarayonni ifodalovchi tushuncha.

2. Fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni.

Integratsion jarayonning xarakterli xususiyatlari:

1. Integratsiya heterojen, ilgari ajratilgan individual elementlarning o'zaro ta'siri sifatida qurilgan.

2. Integratsiya o'zaro ta'sir qiluvchi elementlarning sifat va miqdoriy o'zgarishlari bilan bog'liq.

3. Integrativ jarayon o'zining mantiqiy va asosli asosiga ega.

4. Integrativ jarayonning pedagogik maqsadga muvofiqligi va nisbiy mustaqilligi bo'lishi kerak.

«Integratsiya» tushunchasi ko'pincha fan va amaliyotning turli sohalarida qo'llaniladi. U bemalol pedagogika va psixologiyaga juda mos keladi, ayniqsa so'nggi o'n yil ichida. Bunga bir nechta misollar mavjud:

- til integratsiyasi;
- tarbiyachi-pedagoglarning integrativ axloqiy fazilatlarini shakllantirish uchun pedagogik sharoitlar;
- shaxsiyatni rivojlantirish bosqichi sifatida (ehtiyoj, qiziqishlar va talablarga

²⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati. II.-T.: “O'zbek milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 693-bet.

muvoqlashtirish);

- o'quv vazifalarini birlashtirish;
- ta'lim va o'qishga integrativ yondashuv va boshqalar.

«Tizim» va «integratsiya» tushunchalari o'rtasidagi farqda «integratsiya» tushunchasining ko'p qirrali ekanligi bilan belgilanadi. Ushbu pozitsiyalardan tizimli yondashish integratsiyalashgan yondashuvga nisbatan alohida jihat bo'lib xizmat qiladi va aynan shu nuqtai nazardan bizning tadqiqimizda ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

epistemologik yondashuv asosida tashkil etilgan integratsiyalashgan ta'limga yuqorida aytilgan barcha yondashuvlar zamonaviy ta'lim paradigmasi bilan belgilanadi, uning mohiyati shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyasida ifodalangan va ular quyidagicha:

- talaba o'zini o'zi rivojlantiradigan murakkab tizim sifatida qaraladi, har bir shaxsning o'ziga xosligi va uning rivojlanish traektorii, ichki ahamiyati tan olinadi;
- ta'limning maqsadli parametrlari talabani axborotlashtirishdan shart-sharoitlarni yaratishga, shaxsiyatning rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlantirishiga yordam berishga o'tmoqda (dunyoning ehtimoliy modeli nuqtai nazaridan, uning rivojlanish darajasi nafaqat uning bilimi, balki tushunish, ya'ni mohiyatini o'zlashtirish orqali aniqlanadi);
- o'quv jarayonida talabani pozitsiyasini o'zgartirish, bu ehtiyojlar, qiziqishlar, imkoniyatlarga mos ravishda qurilishi, kognitiv faoliyatning shaxsiy ma'nosini ta'minlashi kerak.

Yangi ta'lim paradigmasining boshlang'ich nuqtasi har bir inson, uning o'ziga xosligini, qadriyatlarini tan olishdir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi bo'lajak pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va tarbiyalashga, shu jumladan integratsiyalashgan ta'limga turli xil yondashuvlarni o'zida mujassam etgan. Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasalarida talabalar uchun integral ta'limning kontseptual asosini tashkil etadigan yondashuvlarning birlashtirgan holda ularni ta'lim mazmunini shakllantirish va uning tartibga solish funksiyasini amalga oshirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqish lozim.

Bir yoki bir nechta yondashuvlar ta'limni tashkil etishga integratsiyalashgan yondashuvni boyitadi, uning mohiyati ta'lim va rivojlanishning muayyan maqsad va vazifalariga muvofiq pedagogik jarayonning har qanday tarkibiy qismlarida integral g'oyalarni amalga oshirishda yotadi.

NATIJALAR

Oliy ta'lim talabalari uchun integral ta'limning zaruriyati. Oliy ta'lim talabalari uchun integral ta'lim kontseptsiyasining asosini tashkil etadigan shaxsni rivojlantirish va tarbiyalashga yondashuvlarni shartli ravishda o'zaro bog'liq ikkita guruhga bo'lish mumkin:

BIRINCHI YONDASHUV. Shaxsiy, epistemologik, madaniy, aksiologik, faoliyat yondashuvlarining sintezi. Ularning xususida 2 og'iz fikr. *Shaxsiy yondashish* bilimlar, ko'nikma va malakalar talabaaning shaxsiy potentsialini rivojlantirishga o'tishni nazarda tutadi. Oliy ta'limning ustuvor vazifalari nafaqat atrofimizdagi dunyo, faoliyat uslublari, me'yorlar va qadriyatlar haqidagi fikrlarni rivojlantirishni, balki shaxsning muhim kuchlarini, uning intellektual va axloqiy salohiyatini, hayot sharoitlarida harakat qilish qobiliyatini ochishni o'z ichiga oladi.

Talabalarni integratsiyalashgan holda o'qitish shaxsga yo'naltirilgan, chunki u asosiy e'tiborni bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirishdan rivojlanish va ta'lim muammolarini hal qilishga yo'naltiradi.

Integratsiyalashgan ta'lim doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarni shaxsga yo'naltirilgan o'qitishning asosiy yo'nalishlari dolzarbdir:

- talabalar bilan aloqa shakllarini o'zgartirish;
- maqsadni belgilash;
- ta'lim-tarbiya berishning shakli va mazmunini o'zgartirish;
- talabalar uchun mavjud bo'lgan ichki va dunyo madaniyatining eng yaxshi namunalari bilan tanishish va boshqalar.

Epistemologik yondashuv terminologik apparatni ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatdan rivojlantirishni nazarda tutadi. talabaning voqelikka kognitiv munosabati uning atrofidagi olam bilan bo'lgan munosabatlarining butun tizimining zaruriy qismidir. Oily ta'lim talabalari tomonidan bilimlarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, ularning bilimlari ijtimoiy hayot ob'ektlari va hodisalarini bevosita idrok etish, ma'lum faoliyatni kuzatish va hokazolar natijasida g'oyalar darajasida shakllanadi.

Shunday qilib, talabalarni integratsiyalashgan o'qitish epistemologik yondashuvning quyidagi qoidalariga asoslanadi:

- dunyoga yaxlit qarashni shakllantirish;
- atrofdagi hayot haqidagi o'zaro bog'liq bilimlarni rivojlantirish orqali dunyoga va dunyoqarashning asoslariga munosabatni shakllantirish;
- talabalar tomonidan ob'ektlar, narsalar va ularning qismlari o'rtasidagi aniq mantiqiy aloqalarni o'zlashtirish jarayonida atrofdagi dunyo ob'ektlari va hodisalari to'g'risida yaxlit g'oyalarni shakllantirish yanada muvaffaqiyatli amalga oshiriladi;
- bilim sifatini ularni konsolidatsiya qilish va kognitiv faoliyatda qo'llash orqali tekshirish zaruriyati;
- talabalarning kognitiv faoliyati jarayonida hissiy va oqilona birlikni ta'minlash;
- bilish faoliyatida qidirish usullaridan bilimlarni o'zlashtirish usuli sifatida foydalanish;
- talabaning qobiliyatlari va ehtiyojlariga muvofiq bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni egallashi uchun ijodiy zamin yaratish.

Madaniy yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasiga mos ravishda rivojlanadi. Oily ta'lim talabasining madaniyatni integratsiyalashgan ta'lim orqali o'zlashtirishi quyidagilarni nazarda tutadi:

- talabaning atrofdagi dunyoga, o'ziga bo'lgan o'lgan munosabati asoslarini shakllantirish;
- boshlang'ich madaniy madaniyatga mos keladigan faoliyat usullarini o'zlashtirish;
- jamiyat bilan muloqot madaniyati me'yorlariga mos keladigan shaxslararo munosabatlarni shakllantirish.

Qadriyatli (aksiologik) yondashuv madaniyatga asoslangan yondashuvning asosi bo'lib, talabalarda o'ziga va atrof-olamga, dunyoga nisbatan munosabatni shakllantirishdan iborat. Shaxsiy munosabat ko'p jihatdan uning psixologik holatini, hayotdan qoniqish, uning

mohiyatini, qadriyatlar tizimi, xatti-harakat va faoliyatni tartibga soladi. Motivatsion-ehtiyoj sohasini, yo'nalishini, o'z faoliyatida ularni boshqarishga tayyorligini belgilaydi.

Integratsiyalashgan ta'lim dunyoning yaxlit manzarasini tushunishga asoslanib, atrofdagi dunyoga nisbatan munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Faoliyat yondashuvi avvalgilardan bilan uzviy bog'liq bo'lib, intensiv, doimiy ravishda yanada murakkab faoliyatni tashkil etishni nazarda tutadi, chunki faqat o'z faoliyati orqali odam fan va madaniyatni, dunyoni bilish va o'zgartirish usullarini o'zlashtiradi, shaxsiy qadriyatlarni, dunyoga va qadriyatlarga bo'lgan munosabatni shakllantiradi va yaxshilaydi.

Integratsiyalashgan ta'lim *faoliyat yondashuvini* hisobga olgan holda tashkil etiladi, bu quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- asosiy e'tibor talabalar uchun turli xil tadbirlarni tashkil etishga qaratiladi;
- o'qituvchi ma'lum bir bilim hajmini tarjimon sifatida emas, balki pedagogik jarayonning tashkilotchisi sifatida ham ishlaydi;
- kognitiv material o'rganish maqsadi sifatida emas, balki faoliyatni o'zlashtirish vositasi sifatida ishlatiladi.

Oliy pedagogik ta'limda muhim masala talabaning shaxsiyati, rivojlanadigan faoliyat turi haqida emas, balki talabalarni har tomonlama rivojlantirish uchun har bir faoliyat turidan foydalanish kerak. Ushbu g'oya A.V.Petrovskiyning asarlarida ta'kidlangan: "Har bir yosh bosqichida shaxsni shakllantiruvchi etakchi faoliyat sifatida murakkab, ko'p qirrali faoliyatni yoki aniqrog'i, dinamik faoliyat tizimini shakllantirish kerak. Ularning har biri ijtimoiy talablarga javob beradigan o'zining ijtimoiy vazifasini hal qiladi va bu tizimda» etakchilarni ajratib qo'yish uchun asos yo'q". Shu munosabat bilan, hozirgi vaqtda bolalar faoliyatining turlari (ularning birlashishi) o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish maktabgacha didaktikada istiqbolli deb tan olingan: kognitiv, o'quv, o'yin, badiiy (vizual, konstruktiv, musiqiy ritmik, badiiy va nutq), mehnat.

IKKINCHI YONDASHUV

Ikkinchi yondashuv guruhi uni tuzishning tarkibiy xususiyatlarini belgilaydi: tizimli va tarkibiy-funksional yondashuvlar. *Tizimli yondashuv* bilish ob'ektini boshqa ob'ektlar bilan o'zaro bog'liqlikda yaxlit birlashgan tizim sifatida tavsiflaydi. Bunday bilimlar tizimi murakkab narsalarning, hodisalarning xususiyatlarini, o'zaro munosabatlarni ochish orqali oddiy tizimdan o'tish sifatida qurilgan. Bunday holda, bilimlar tizimi ierarxik xarakterga ega, ya'ni avval murakkabroq bilimlar asosini tashkil etadigan oddiy narsalarning mohiyatini ochib beradi.

Zamonaviy oliy ta'limda tizimli yondashuv sezilarli tajriba mavjud: bolalarni ijtimoiy voqelik, tabiiy dunyo bilan tanishtirish; matematik bilimlar.

Shunday qilib, integratsiyalashgan ta'lim talabalarda tizimli yaxlit bilimlarni shakllantirish zarurati to'g'risida tizimli yondashish qoidalariga asoslanadi, shunchaki ushbu imkoniyatda ular shaxsiy ahamiyatga ega bo'lib, bola rivojlanishi va tarbiyasida samarali bo'ladi. Tizimli yondashuvdan kelib chiqadigan *tarkibiy-funksional yondashish* integral ta'limni bir butun sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, unda har bir funksional tarkibiy qism boshqa ulanishlar va bog'liqliklar orqali o'zaro uyg'unlikda aniqlanadi. Ushbu yondashuv nuqtai nazaridan integral ta'limni o'zaro bog'liq tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan pedagogik jarayon sifatida ko'rib chiqish tavsiya etiladi, ularning har biri ma'lum funktsiyalarni bajaradi va nisbiy

avtonomiyaga ega. Integrativ ta'lim va o'qitish muammosi hozirgi kunga qadar turli yo'nalishlarda o'rganilgan.

MUHOKAMA

Integratsiya muammosiga birinchi marta Ya.A.Komenskiy asarlarida qiziqish paydo bo'ldi. U aytadiki, “hamma narsa – eng kattasi ham, kichigi ham bir-biriga tatbiq etilishi va yaxlit yaxlitlikni tashkil qilishi kerak”.

Komenskiy yozganidek, agar ob'ekt mustahkam poydevor qo'yilsa, agar poydevor chuqur yotqizilgan bo'lsa, farqni ta'minlaydigan hamma narsa aniq tarzda farq qilsa va o'zaro bog'liqlik bo'lgan barcha narsalar doimiy ravishda bog'langan bo'lsa u assimilyatsiya qilinadi. Ulug' ustozning ushbu qoidalarida har qanday katta murakkab tizimning universal rivojlanishining mohiyati ma'lum bir vaziyatga, ya'ni ta'lim jarayonida rivojlanib boradigan bolaning bilim tizimi bilan bog'liq.

Ta'lim va o'quv amaliyotiga integratsiyalashgan yondashuv rejalashtirishdan boshlanadi, bu maqsadlar, vositalar, usullarni kelishib olish, shunga muvofiq ushbu jarayon bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan barcha davlat va xususiy tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirishga imkon beradi.

Integrativ yondashuv shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olishi kerak. Shaxsiyat o'zi tarkibiy elementlar o'zaro bog'liq bo'lgan xususiyatlarga ega. Binobarin, shaxsni yaxlit ta'lim sifatida shakllantirish uchun, shuningdek, o'qimishli shaxsga integrativ ta'sir ko'rsatishi kerak. Ta'lim va ta'lim muammolarini hal qilishda integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish usullarini konkretlash inson tajribasiga asoslangan.

V.S.Bezrukovaning fikriga ko'ra, pedagogik integratsiya «o'zaro bog'liqlikning eng yuqori shakli (ta'limning bosqichlari, ta'lim turlari). Bu tarkibiy qismlarning ajralmasligi, yangi ob'ektivlik, mono-ob'ekt, yangi tuzilish, ulanishga kiradigan ob'ektlarning yangi funktsiyalari bilan tavsiflanadi».²⁶

Tadqiqotchi pedagogik integratsiyani quyidagicha ko'rib chiqadi:

- tamoyil (hozirgi rivojlanish bosqichining xususiyatlarini aks ettiradigan va agar amalga oshirilsa, ilmiy va pedagogik faoliyatda yuqori ijobiy natijalarga erishishni kafolatlaydigan etakchi g'oya);
- jarayon (ob'ektlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni o'rnatish va ko'zda tutilgan natijaga muvofiq yangi integral tizimni yaratish. Bu ob'ektlarni birlashtirish jarayoni, natijaga erishish usulini loyihalash).
- natija (ob'ektlar bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan shakl, masalan, integral dars).

Talabalik davri – bu bo'lajak pedagoglarning atrofdagi dunyo haqidagi tasavvurlarini shakllantirish uchun muhim davr. Shuning uchun oliy ta'limning vazifasi – talabalarni o'qish va hisoblashni o'rgatish emas, balki unga dunyoning xilma-xilligini ko'rsatish, unga bilimlar nazariyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ko'rishni o'rgatish, talabalar uchun mavjud bo'lgan turli xil bilim sohasidagi dalil va dalillar bilan ularni qo'llab-quvvatlash; kognitiv qiziqishni uyg'otish uchun. Epistemologik yondashuv asosida oliy ta'lim muassasalarida

²⁶ Безрукова В.С. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизмы реализации // Интеграционные процессы в педагогической теории и практике. Свердловск, 1990. С. 5-6.

integratsiyalashgan mashg'ulotlar tashkil etish o'quv jarayonining ijobiy bo'lishi uchun ta'lim mazmuniga alohida e'tibor berish kerakligi bugun dolzarb ahamiyat kasb etayotganligini ko'rishimiz yuqorida ko'rib chiqqan yondashuvlarimizda aks ettirilgan.

Zamonaviy oliy ta'limining talablaridan biri - ta'lim ixcham, ammo mazmunli bo'lishi kerak. Ta'lim mazmunini tanlashga integratsiyalashgan mashg'ulotlarni epistemologik yondashuv asosida tashkil etish ushbu muammoni hozirgi bosqichda hal qilishga yordam beradi.

Ta'kidlash joizki, integratsiyalashgan mashg'ulotlar - bu har xil turdagi faoliyatlar orqali muayyan mavzuning yaxlit mohiyatini ochishga qaratilgan, o'zaro kirish va boyitish orqali darsning keng axborot maydonida birlashtirilgan). U talabalarga bir vaqtning o'zida o'rganilayotgan ob'ektlarning xususiyatlarini tushunish va «his qilish» qobiliyatini shakllantirishga imkon beradi.

Oliy ta'lim tizimida epistemologik yondashuvni amalga oshirish zarurati yuqori asabiy faoliyatning ob'ektiv qonunlari, psixologiya va fiziologiya qonunlaridan kelib chiqadigan fikrlashning tabiatidan kelib chiqadi. Ta'lim jarayonida ushbu yondashuvdan integratsion o'quv jarayonini tashkil etishda foydalanish, birinchi navbatda, organizmning intensiv kamolotga uchrashi va psixikaning shakllanishi bilan tavsiflanadigan biologik hodisa bilan izohlanadi. Natijada talabalar nisbatan qisqa vaqt ichida inson rivojlanishining barcha bosqichlaridan o'tadi.

Epistemologik yondashuv asosida integratsiyalashgan mashg'ulotlarni o'tkazish shakli nostandart va qiziqarli. Mashg'ulot davomida har xil ish turlaridan foydalanish talabalarning e'tiborini yuqori darajada ushlab turadi, bu esa darslarning etarli samaradorligi to'g'risida gapirishga imkon beradi. Birlashtirilgan mashg'ulotlar charchoqni yengillashtiradi, talabalarni turli tadbirlarga o'tish orqali haddan tashqari kuchaytiradi, bilimga bo'lgan qiziqishni va o'rganishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi, xayolot, e'tibor, xotira, mantiqiy fikrlash, nutq va aloqa ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday dars shuningdek, talabalarning ijodiy faolligini majburiy rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Epistemologik yondashuvga asoslanib integratsiyalashgan darslar tizimida o'tkazilganda eng katta samara beradi.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin yurtboshimiz tomonidan barcha e'tibor milliy qadriyatlar va madaniyatni qayta tiklashga, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilishga, milliy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yishga qaratildi. Tarbiya milliy qadriyatlarimiz, madaniyatimiz va xalq an'analari ta'siri ostida samarali bo'ladi, yosh avlod tarbiyasida ma'naviy-axloqiy barkamollikka erishiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini 20230-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, oliy ta'lim sifatini oshirish, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish vazifalarining ko'rsatib o'tilgani ham bu sohaga davlat g'amho'rligining alohida namunasidir. Talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda, jamiyatdagi voqeliklar bilan uyg'unlashtirgan holda integratsiyalashgan mashg'ulotlarini tashkil etish, har bir mashg'ulotni o'zaro uyg'unlik, uzviylik va mujassamlashgan holda olib borish oliy ta'lim muassasalari didaktikasining bosh masalasidir.

Bizning tadqiqot faoliyatimiz oliy ta'lim tizimida talabalarni epistemologik yondashuvga asoslanib tashkil etilgan integratsiyalashgan mashg'ulotlarda ma'naviy-axloqiy tarbiyalash muammosini tadqiq etar ekan, avvalo "ma'naviyat", "axloq" va "integratsiya" tushunchalariga to'xtalish lozim. Falsafa, tarix, etnografiya, folklor, adabiyot va pedagogika fanlarida "ma'naviyat-ma'naviy", "axloq-axloqiy" kabi atamaları juda ko'p qo'llaniladi. Zero, ular insonning hayot va turmush tarzini, jamiyatning rivojlanganligi darajasini belgilab beradi. Shuning uchun dastlab bu atamalarning falsafiy, pedagogik ma'no-mazmunini bilib olish zarur. "Ma'naviyat-ruh (dil) ning bevosita va faol ta'siri ostida ro'y beradigan insonning barcha xatti-xarakati, yurish-turishi, muomala munosabati, turli-tuman xolati va faoliyatning majmuasi (yig'indisi)dir". Avvalo shuni ta'kidlash lozimki, ma'naviyat o'zining mazmuni va mohiyatiga ko'ra integrativ sohalar sirasiga kiradi. Zero, uning tarkibiy komponentlari sifatida:

- birinchidan, axloqiy me'yorlar e'tirof etildi;
- ikkinchidan, "Insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy va shu kabi tasavvurlari va tushunchalari majmui" bo'lganligi bois ham keng tarmoqli, keng qamrovli, bir so'z bilan aytganda integratsion soha hisoblanadi.

Integratsiyalashtirilgan mashg'ulotlar talabalar dunyoqarashida bir butunlikni, voqealar uzviyligini tushunishni va tabiatan anglab yetishga o'rgatadi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, oliy ta'lim muassasalarida mashg'ulotlarning integratsion bog'lanishlari ilmiy jihatdan turli fikrlar va qarashlar esa bir-biriga zid va uzviy bo'lmaganligi sababli integratsiya muammosi hamon olimlarimiz o'rtasida bahsli masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Talabalarni integral tarzda ma'naviy-axloqiy tarbiyasini tashkil etish aniq maqsadga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, ushbu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi:

1. talabalarga nazariy tomondan ma'naviy-axloqiy me'yorlar hamda axloqiy munosabatlar mohiyati va ularning ijtimoiy jamiyat hayotidagi ahamiyati to'g'risida ma'lumot beriladi.
2. talabalarda ma'naviy-axloqiy tushunchalarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, ma'naviy-axloqiy ongini qaror toptirish.
3. talabalarda ijobiy mazmundagi ma'naviyaxloqiy sifatlar (vatanparvarlik, mehnatsevarlik, go'zallikni xis qilish, go'zallik yaratishga intilish, rostgo'ylik, ozodalik, orastalik, o'zaro do'stlik, axillik, shirinso'zlik, saxiylik, jasurlik va hokozolarni) qaror toptirish.
4. talabalarda ma'naviy-axloqiy mazmundagi xulqatvor, xarakter va irodani shakllantirish.
5. talabalarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda oliy ta'limdagi ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy muammolar, talabalarni integratsiyalashgan mashg'ulotlarda ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimiga xizmat qiluvchi ijobiy omillar bilan birga undagi pedagogik muammolarni ham aniqlashga imkon beradi.

Biz yuqoridagi vazifalarni bajarishimizda har bir dars mashg'ulotimizni olib borishimizda, yoki darsni tashkil etishimizda epistemologik yondashuvga tayansak, maqsadimizga erishgan bo'lamiz.

Oliy ta'lim muassasalarida mashg'ulotlarni integratsiyalash orqali talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda quyidagi pedagogik muammolarga duch kelish mumkin:

- oliy ta'lim muassasalarida o'ziga xos integral pedagogik muhit yaratish ehtiyoji va unga tashqi-ijtimoiy stixiyali ta'siri;

- talabalarni kasbiy kompetentligi, kreativligi va kasbiy mahoratini oshirish tizimi oldida turuvchi vazifalar va ushbu vazifalarni hal etish uchun ilmiy-uslubiy va didaktik ta'minotning darajasining yetarli emasligi;
- talabalarning mutaxassislik fanlari bo'yicha o'quv dasturlaridan foydalanishda mashg'ulotlar mavzularini integratsiyalash malakasiga ega emasliklari;
- talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimidagi integratsiya (yaxlitlik) va dezintegratsiya (bo'linish, parchalanish) jarayonlari o'rtasidagi ziddiyatlar;
- oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonining an'anaviy shakllari, metodlari va innovatsion metodlarini joriy etish o'rtasidagi ziddiyatlarning mavjudligi;
- oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy, tarbiya jarayonining tashkiliy qismi, mazmuni va tarbiya jarayonini metodikasi o'rtasidagi nomuvofiqlar.

Yuqoridagi pedagogik muammolarni hal etish uchun oliy ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan mashg'ulotlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir, bunda:

- oliy ta'lim muassasalarida epistemologik yondashuv asosida integratsiyalashgan ta'limni tashkil etishda talabalarning bilim saviyasini hisobga olish;
- integratsiyalashgan ta'limga amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirishda rivojlantiruvchi xarakterni shakllantiruvchi vosita sifatida qarash;

Muxtasar aytganda, oliy ta'lim uzluksiz ta'limning yuqori ko'rsatkichli qismi hisoblanadi. U talabalarning komil inson bo'lib shakllanishini ta'minlab, ilm olib izlanishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otadi, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, oliy ta'lim muassasalarida har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga qiziquvchan, o'z mutaxassisligini sevuvchi yoshlarni keng jalb etish farzandlarimizning yetuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi. Biz aynan mana shu jarayonni natijadorligini orttirish uchun xizmat qiluvchi omil sifatida, oliy pedagogik ta'limda epistemologik yondashuv asosida, talabalarga nazariy bilimlarni integratsiyalashgan mashg'ulotlar tashkil qilinishini tavsiya deya taklif qilmoqchimiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda quramiz. – Toshkent, O'zbekiston 2016
2. Ta'lim to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2020-yil 19-may
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. R.Mavlonova, N.Voxidova, N.Raxmonqulov A. Toshkent 2010
4. X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva Pedagogika nazariyasi Toshkent 2008
5. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
6. G.I.Xasanova "Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari" Jizzax: 2020. 420 bet. 223-225b
7. Sh.S.Abduraimov "New Uzbekistan – the value of membership in the continuous education
5. Jon Lok. "An Essay Concerning Human Understanding." Oxford University Press, 1975.
6. Deyvid Hjum. "An Enquiry Concerning Human Understanding." Oxford University Press, 1999.

7. Rene Dekart. "Meditations on First Philosophy." Cambridge University Press, 1996.
8. Immanuel Kant. "Critique of Pure Reason." Cambridge University Press, 1998.
9. Edmund Husserl. "Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology." Macmillan, 1931.
10. Mišel Fuko. "The Archaeology of Knowledge." Pantheon Books, 1972.
11. Giddens, Anthony. "Sociology." Polity Press, 2006.
12. Bauman, Zygmunt. "Liquid Modernity." Polity Press, 2000.